

38. ЦДАГО України, ф. 1, оп. 20, спр. 2824, арк. 95.
39. ЦДАГО України, ф. 1, оп. 20, спр. 2928, арк. 1–8.
40. ЦДАГО України, ф. 1, оп. 20, спр. 2989, арк. 26, 34–37.
41. ЦДАГО України, ф. 1, оп. 20, спр. 3018, арк. 33.
42. Червоне Запоріжжя. Орган Запорізького ОКП КП(б)У. — 1928. — 8 жовтня.

М. С. Вороніна

УДК: 94(477)«1900/1930»

ГЕНДЕРНА ПОЛІТИКА БІЛЬШОВИКІВ НА ХАРКІВЩИНІ (1900–1930-ті рр.)

Статтю присвячено з'ясуванню причин, через які залишилася незначною фемінізація більшовицької організації до остаточного встановлення радянської влади в Харкові.

Ключові слова: гендер; ліберальний фемінізм; маскуліний.

Статья посвящена выяснению причин, из-за которых оставалась незначительной феминизация большевистской организации до окончательного установления советской власти в городе, где в дореволюционное время существовала одна из крупнейших в Российской империи либеральных феминистических организаций.

Ключевые слова: гендер; либеральный феминизм; маскулинный.

The main aim of this article is to find out the main reasons for a little feminization of the Bolshevik organization before the final establishing of the Soviet authorities in this city. Furthermore in pre-revolutionary time in Kharkiv province there existed one of the biggest in the Russian Empire liberal feminist organizations and also the branch of the Union of women's equal rights. That's why it's also important to find out how here since 1920 the «women's issue» was solved by women's departments within the «Soviet feminism» framework, not only on the regional level, but also within the whole Ukrainian Socialist Soviet Republic. The author tries to find out also «Soviet feminism» effect in Kharkiv region in 1920's — 1930's.

Keywords: gender; liberal feminism; masculine.

Історіографія проблематики потребує занурення в дореволюційний період, окрім того, що за логікою історичного процесу не можна вивчати політичну силу виключно після її приходу до влади, бо й це датування в українських умовах вкрай розмите. В цілому «жіноче питання» та гендерні дослідження на регіональному рівні залишаються все ще маргінальними

на тлі розмаїття тем авторефератів дисертацій [4; 7; 8; 17; 19; 21; 23; 27; 28], тому «полемізувати» доводиться з радянськими авторами, такими як В. Астахов та Ю. Кондуфор [1; 2] або з цілим колективом на кшталт «Історії міст і сіл Української РСР» [18].

Мета статті полягає в спробі зрозуміти причини надто незначної фемінізації місцевої більшовицької організації при тому, що Харківщина не належала до маскулінних регіонів того часу, а також з'ясувати, чому радянські харківські науковці вперто ігнорують навіть тих поодиноких революціонерок, які все-таки промайнули, нехтуючи тим самим традиціями та й ментальними особливостями дореволюційних авторів, які створювали гендерні прецеденти в масштабах Російської імперії: прийняття до вишу першої жінки за офіційною заявою 1861 р. (Людмили Левшиної щодо вступу на медичний факультет) [6, с. 71], присвоєння 1910 р. першій жінці — О. Я. Єфименко — ступеню почесного доктора історії [20]. Не можна сказати, що Харківщина була якимось «проклятим місцем» для революційно налаштованих жінок: у 60–70-тих рр. XIX ст. тут бували С. Перовська, В. Фігнер [18, с. 17]. Улітку 1900 р. до опозиційного гуртка міського району входила донська кравчиня Маня Лазарева [10, арк. 20]. У 1900–1901 рр., коли було засновано харківський «Союз боротьби», автори «Історії міст і сіл Української РСР» називають поряд із В. О. Карпінським та студентом університету Я. Рогалем, за рік до того, як він увійшов до складу комітету РСДРП, і креслярку М. П. Полякову [18, с. 80]. Втім, автор статті в «Большой советской энциклопедии» А. І. Серєда вважає, що це був М. П. Поляков [22], попри те, що це якраз рідкісний випадок із чітко гендерно маркованим прізвиськом. На перший погляд, цілковита випадковість, але саме щодо організацій, пов'язаних із В. І. Леніним, вона стає історичною та історіографічною закономірністю на Харківщині. За спогадами учасника тих подій А. Ф. Єгорова, це все-таки Марія Павлівна Полякова «Петроградська палітурниця, як вона себе звала...» [10, арк. 20].

Здавалось би, революція 1905–1907 рр. має витягти назовні більшість активістів, утім, саме характер місцевої активності на чолі з Артемом запобіг цьому, бо саме на розповідях про ці військові події й вирости покоління радикальніше налаштованих хлопців і дівчат. А поки серед безпосередніх учасників повстання 11 жовтня 1905 р. фемінним маркером В. Астахов та Ю. Кондуфор позначили тільки одну категорію: «...санітари зі студентів-медиків та слухачок жіночих курсів» [2, с. 60], тільки от, де вони їх узяли, незрозуміло. Річ у тім, що єдині Вищі медичні курси при Санкт-Петербурзькій військово-медичній академії припинили існування 1888 р., а решта багатопрофільних Вищих жіночих курсів — іще раніше [6, с. 74] і вільних слухачок університетів бути не могло, бо саме Вищі жіночі кур-

си свого часу й було дозволено для того, щоб жінки не з'являлися в цих осередках маскулінності. Втім, 1905 р. ідея вищої жіночої освіти отримала нове дихання, навіть результативніше, але це відбулося в листопаді, коли міністром народної освіти призначили І. І. Толстого.

Однак, хоч би як радянські історики намагалися проігнорувати «жіноче питання», джерела, навіть опубліковані 1955 р., все одно демонструють достатньо значний рівень поширення ідей гендерної рівності. Причому, це не результат уже революційних подій, а планомірна «робота» напередодні, бо вже 17 січня 1905 р. в «Резолюції митинга робочих Харківського паровозостроительного заводу, виражаючої протест против расстрела петербургских рабочих 9 января 1905 года, призывающей ко всеобщей забастовке солидарности с рабочими Петербурга, Москвы и других городов» десятим пунктом була вимога: «Повна рівність усіх громадян незалежно від статі, національності, релігії» [26, с. 41–42]. А робітники канатної фабрики в Новій Баварії, де, до речі, працювало 800 чоловіків та близько 2000 жінок, у вимогах, опублікованих у газеті «Вперед» 3 серпня 1905 р., одинадцятим пунктом зазначали: «Влаштувати приют-ясла для дітей, вагітним жінкам не працювати 4 тижні до та 6 тижнів після пологів та отримувати жалування повністю. Безкоштовна школа для дітей із безкоштовними посібниками, приладдям і сніданками» [26, с. 49, 133–134]. Головним доказом того, що більшовики не мали відношення до цих вимог, є брак фемінних маркерів у полум'яних виступах і статтях Артема, не враховуючи гендерно-депрійованих висловів на кшталт такого, який було надруковано в «Известиях Федеративного совета Харьковских комитетов РСДРП» з приводу нападу військ на селище Харківського паровозобудівного заводу [ХПЗ] від 20 грудня 1905 р.: «Казак и драгуны врывались в квартиры, не останавливаясь перед тем, что во многих комнатах живут женщины и дети» [26, с. 298–299]. Втім, такі фрази підтверджують, що жінки не брали участі в повстаннях, бо вони презентуються разом з дітьми як об'єкти, а не суб'єкти. Взагалі про жінок-суб'єктів найчастіше можна дізнатися зі звітів охоронного відділення (мабуть, через брак гендерної самоцензури в зв'язку зі специфікою діяльності) про депутатку на фабриці Жоржа Бормана Воронську, «яка неодноразово приймала участь у ролі представниці в подібних випадках» і оскільки, за інформацією ротмістра, «У числі депутатів для пред'явлення вимог фабриканту Борману буде вибрана за відомостями якась Воронська...» [26, с. 163], то цей майбутній час указує на те, що страйк на кондитерській фабриці справді розпочався під тиском робітників із ХПЗ, і вона могла бути, як і Артем, фіктивним працівником — втім, уже харківські історіографи її існування замовчують [2].

Харківську губ. цілком можна вважати українським центром I Хвилі фемінізму, харків'янки — однозначно активна громада: з 1902 р. існує Товариство взаємодопомоги працюючих жінок (в середньому тисяча членкинь), з 1905 р. — філія всеросійського Союзу рівноправ'я жінок. До Жовтневого перевороту, не під партійними стягами, вони отримали право на освіту в чотирьох вишах, не враховуючи приватних, фактичне пасивне виборче право з 1 (14) березня 1917 р. до Миської Думи тощо [6]. Ментальність першого переселенського регіону (пам'ять про магдебурзьке право, певні свободи від Російського царату, кілька поколінь інтелігенції в більшості — не українські за походженням) саме слобожанська — на тлі безперечного визнання монархічної влади — непереборна звичка до самоврядування, така собі автономна етнопсихологічна особливість, а в результаті жінки самореалізувались.

Насправді ж, звісно, жінки входили до складу промарксистських об'єднань, але, чи були ці угруповання суто більшовицькими, історія радше замовчує: у вересні 1914 р. членкинями гуртка «Красная звезда» були курсистки М. Тішкова та В. Сабельнікова [12, арк. 20], але «зірок» — Х. Д. Алчевську, О. Я. Єфименку, Е. М. Десятову та інших — забрав буржуазний фемінізм.

Більшовики не були винятком, та й інші партійні осередки також не можуть похвалитися суттєвим жіночим членством навіть з буремного 1917 р. [1; 3]. Серед 494 депутатів Ради робітничих депутатів Харкова тільки 13 осіб у документі презентовано з жіночими маркерами, жодної в керівних органах і лише дві мають партійні маркери — Кулакова Софія «від тютюнників меншовичка» та О. Присяжнюк «робітниця більшовичка» без місця роботи [13, арк. 11–26].

В опублікованих джерелах радянського часу промайнули тільки дві більшовички й обидві пов'язані з Артемом: Д. М. Базлова — фельдшерка, що переховувала його в лікарні 1905 р. [26, с. 308] і Є. Л. Репельська — членкиня першого місцевого об'єднання комсомолу 1917 р. [24, с. 193], причому останню в цій ролі можна зустріти й у історіографії [18, с. 103], невдовзі вона стала дружиною Артема. Взагалі має місце дивний збіг: як тільки до регіону на керівну роботу приїздить Артем, місцевий комітет стає маскулінним і за професіями зокрема, Є. Б. Бош, керівницю першого радянського уряду України, до того ж хвору на туберкульоз, селять у камері колишньої в'язниці [5, с. 152–153], а в історіографії її згадують як авторку статей для «Пролетарія» та лектора [1, с. 41; 18, с. 92]. Однак в «Історії міст сіл Української РСР» усе-таки згадали про Народний Секретаріат, але просто чотири прізвища та в алфавітному порядку — тобто «Артем» на першому місці, а потім «Є. Б. Бош» [18, с. 99]. Таким чином, цілком можна при-

пустити, що дефемінізація РСДРП(б) і місцевої історіографії пов'язана саме з головною зіркою революцій на Харківщині Федором Андрійовичем Сергєєвим (Артемом).

У результаті, керівниці Центрального Відділу з роботи серед робітниць — усі не харків'янки. Спершу вони стикнулися з традиційною самоорганізацією жіноцтва: 28 січня 1920 р. робітниці І Державної тютюнової фабрики на загальних зборах з приводу виборів на безпартійну жіночу конференцію «В виде недоверия со стороны тт. работниц к самой конференции и не понимания ее значения масса работниц оставили общее собрание...» [16, арк. 14]. А робота жінвідділів щодо реальної «жіночої проблематики» велася конструктивно: губернський відділ охорони материнства і дитинства від Наркомздраву вимагав перенести відділ із 9-го поверху, бо його важко відвідувати вагітним [11, арк. 77]. 1923 р. результати вже були відповідними статусу столичного регіону, де окрім губернського ще працював центральний відділ КП(б)У, «кампанія 8 березня» пройшла найліпше в УСРР: 33 заклади з поліпшення побуту робітниць (ясла, «краплі молока», консультації, пральні, школи лікнепу, організація артільей, клуби й т. д.), в Київській губ. — 27, у Катеринославській — 17, у решті — до десяти в кожній [10, арк. 1–103]. Таким чином, усе згодом стало на місця, як тільки комуністкам вдалося зустрітися й поспілкуватися з гендерним електоратом, частина їх за найближчої нагоди втекла на маскулінні посади й несвідомо впроваджувала гендерну рівність на керівних рівнях. А частина таки знайшла себе в жінвідділівській роботі, тому допомагала жіноцтву досягати гендерної рівності на пересічному рівні. Тому перші були тільки продуктом того самого ворожого буржуазного фемінізму, а другі де-факто стали правонаступницями ліберального фемінізму за сутністю діяльності, тож термін І. І. Юкіної «радянський фемінізм» абсолютно до них підходить, а головне, що саме їхня кропітка буденна робота підтримувала той крихкий фундамент, на якому робили кар'єру перші. І, хоч як це парадоксально, саме більшовики зробили з більшовичок феміністок: «Но какое отношение встречают к себе делегатки на местах в волисполкоме и даже комнезаможе. В лучшем случае насмешку, — в огромном большинстве враждебное... лишь конкуренцию, ненужный балласт» [15, арк. 25]. Навіть після того, як було ліквідовано жінвідділи, а 1933 р. — жінорги, 1935 р. обком КП(б)У затверджує «орієнтовну розверстку по районах по висуванню 500 колгоспниць на керівну роботу», зокрема головами колгоспів мали стати 104 жінки [14, арк. 17] — позитивна гендерна дискримінація в дії.

Таким чином, досліджуючи гендерну політику більшовиків на Харківщині, можна зробити висновок, що, по-перше, жінки, найчастіше не місцеві, намагалися брати участь у пробільшовицьких організаціях, але в куль-

мінаційні моменти діяльності — під час революцій — лідерками не стали, однак у місті для реалізації їхньої громадської активності було достатньо шляхів. По-друге, одіозну дефемінізацію радянської історіографії цілком можна пов'язувати з не менш одіозною фігурою Артема. В подальших наукових розвідках є сенс зосередитись на тому, як місцева партійна еліта сприймала жіночий стахановський рух.

1. Астахов В. Пролетариат Харькова в борьбе за победу Октября / В. Астахов, Ю. Кондуфор. — Харьков : Обл. изд., 1957. — 181 с.

2. Астахов В. Революционные события 1905–1907 гг. в Харькове и губернии / В. Астахов, Ю. Кондуфор. — Харьков : Обл. изд., 1955. — 120 с.

3. Бондар Н. О. Діяльність українських політичних партій на Харківщині в роки революції та громадянської війни (1917–1921 рр.) : автореф. дис. ... канд. істор. наук : спец. 07.00.01 «історія України» / Бондар Н. О. — Харків, 2008. — 26 с.

4. Бочаров В. В. Столыпинская аграрная реформа в Екатеринославской и Харьковской губерниях (1906–1916 гг.) : автореф. дисс. ... канд. истор. наук : спец. 07.00.01 «история Украины» / Бочаров В. В. — Донецк, 2001. — 21 с.

5. Бош Е. Б. Год борьбы. — 2-е изд. с прил. биограф. писем авт. / Бош Е. Б. — К. : Политиздат Украины, 1990. — 446 с.

6. Вороніна М. С. Мешканки міст Харківської губернії: гендерна дискримінація та динаміка змін (1861–1917 рр.) : дис. ... канд. іст. наук : 07.00.01 / Вороніна Марина Сергіївна. — Харків, 2005. — 200 арк.

7. Гончарова О. С. Національні меншини Харківщини в умовах здійснення політики коренізації (20-ті — початок 30-х років ХХ століття) : автореф. дис. ... канд. істор. наук : спец. 07.00.01 «історія України» / Гончарова О. С. — Харків, 2006. — 23 с.

8. Горбаньов В. В. Поміщицьке господарство Харківської губернії в другій половині ХІХ — на початку ХХ ст. : автореф. дис. ... канд. істор. наук : спец. 07.00.01 / Горбаньов В. В. — Харків, 2005. — 24 с.

9. Державний архів Одеської області, ф. П-3, оп. 1, спр. 832, арк. 1–103.

10. Державний архів Харківської області (далі — ДАХО), ф. П-10, оп. 1, спр. 11, арк. 1–48.

11. ДАХО, ф. П-1, оп. 1, спр. 69, арк. 1–157.

12. ДАХО, ф. П-10, оп. 1, спр. 197, арк. 1–11.

13. ДАХО, ф. П-10, оп. 1, спр. 236, арк. 1–30.

14. ДАХО, ф. П-2, оп. 1, спр. 285, арк. 1–106.

15. ДАХО, ф. П-1, оп. 1, спр. 296, арк. 1–56.

16. ДАХО, ф. П-1, оп. 1, спр. 669, арк. 1–15.

17. Донченко С. П. Ліберальні партії України. 1900–1920 рр. : автореф. дис. ... д-ра істор. наук : спец. 07.00.01 «історія України» / Донченко С. П. — Дніпропетровськ, 2006. — 34 с.

18. Історія міст і сіл Української РСР. Харківська область. — К. : Головна редакція УРЕ АН УРСР, 1966. — 1086 с.

19. Куліков В. О. Селянське господарство Харківської губернії в другій половині ХІХ — на початку ХХ ст. : автореф. дис. ... канд. істор. наук : спец. 07.00.01 «історія України» / Куліков В. О. — Харків, 2004. — 21 с.

20. Платонов С. Ф. Александра Яковлевна Ефименко: Некролог // Дела и дни. — 1920. — Кн. 1. — С. 617–620 : [Электронный ресурс] / Платонов С. Ф. — Режим доступа : http://qwerqus.narod.ru/efimenko_bio.htm

21. Прилуцька Л. А. Боротьба з безробіттям у Харкові в 20-х — на початку 30-х рр. XX ст. : автореф. дис. ... канд. істор. наук : 07.00.01 «історія України» / Прилуцька Л. А. — Харків, 2007. — 24 с.

22. Серeda А. И. Союзы борьбы за освобождение рабочего класса : [Электронный ресурс] / Серeda А. И. Большая советская энциклопедия : В 30 т. — М. : Советская энциклопедия, 1969–1978. — Режим доступа : <http://slovari.yandex.ru/>

23. Фрадкіна Н. В. Просвітницька діяльність інтелігенції на Слобожанщині в кінці XIX — на початку XX століття як феномен культури : автореф. дис. ... канд. філ. наук : спец. 09.00.12. — «українознавство (філософські науки)» / Фрадкіна Н. В. — Харків, 2007. — 15 с.

24. Харьков и Харьковская губерния в Великой Октябрьской социалистической революции. Сборник документов и материалов. Февраль 1917 — апрель 1918. — Харьков : Обл. изд., 1957. — 547 с.

25. Харьков и Харьковская губерния в Великой Октябрьской социалистической революции. Сборник документов и материалов. Февраль 1917 — апрель 1918. — Харьков : Обл. изд., 1957. — 547 с.

26. Харьков и Харьковская губерния в первой русской революции 1905–1907 годов. Сборник документов и материалов. — Харьков : Обл. изд., 1955. — 431 с.

27. Чугуй Т. О. Товариства «Просвіта» на Харківщині в XX — на початку XXI ст. : автореф. дис. ... канд. істор. наук : спец. 07.00.01 «історія України» / Чугуй Т. О. — Харків, 2007. — 24 с.

28. Шарібжанов Р. В. Національні меншини Харкова в 20–30-ті рр. XX ст. — Рукопис : автореф. дис. ... канд. істор. наук : спец. 07.00.01 «історія України» / Шарібжанов Р. В. — Харків, 2007. — 23 с.

Д. Р. Гайнетдінов

УДК: 94(477):26/28«192»

БОРТЬБА МІЖ КИЇВСЬКИМ ТА ХАРКІВСЬКИМ ЦЕНТРАМИ В УКРАЇНСЬКІЙ АВОКЕФАЛЬНІЙ ПРАВОСЛАВНІЙ ЦЕРКВІ В ДРУГІЙ ПОЛОВИНІ 1920-х рр.

Досліджується історія конфлікту всередині Української автокефальної православної церкви між оточенням митрополита Василя Липківського та третім складом Президії Всеукраїнської православної церковної ради.

Ключові слова: Українська автокефальна православна церква; Всеукраїнська православна церковна рада; Всеукраїнський собор.

Исследуется история конфликта внутри Украинской автокефальной православной церкви между окружением митрополита Василия Липковского (киевским центром) и третьим составом Президиума Всеукраинского православного церковного совета (харьковским центром), причины его возникновения, сущность и последствия.